

En husmandsfamilie i Solrød landsby

1690 - 1890

Et husmandssteds beboere og deres vilkår

Af Bent Hartvig Petersen

Denne artikel beskriver primært 5 generationer af en husmandsfamilie i min egen slægt boende i Solrød landsby i perioden fra 1760 til 1890, men vi tager en afstikker tilbage til slutningen af 1600-tallet så langt som arkivernes informationer rækker, og runder af med et par ord om husets senere skæbne op i 1900-tallet.

Huset lå på matr. nr. 37 i landsbyen - det nuværende Solrød Byvej 49, hvor der indtil for få år siden var brugsforening.

Husmændenes forhold i 1700-tallet

Der er skrevet meget om fæstegårdmændenes forhold i 1700-tallet, men meget lidt om de nedre lag i samfundet - husmand, indsiddere og rene de stakler.

Vi kender historien om bøndernes forhold: tvungen deltagelse i *Landmilitzen* og ikke mindst det stadig mere restriktive *Stavnsbånd*, der til sidst bandt den mandlige del af bondebefolkningen til hjemstavnen og det gods, der ejede landsbyen. Til sidst gjaldt det for alle fra det 4-de til til 40-vende år, at de ikke måtte flytte til et andet godsområde, men skulle være til rådighed for godsejeren til at dyrke hans jord og drive hans fæstegårde. Unge bondekarle fik tit valget mellem at blive tvunget til at overtage en forfalden gård eller blive udtaget af godsejeren til at "springe soldat" i mange år. I løbet af århundredet blev hoveriet en stadig større belastning for bonden, der måtte forsømme sit eget jordbrug for at knokle på godsets hovmarker. Misligholdt bonden sin fæstegård og kunne han ikke svare sin landgilde til godset eller betale de kongelige skatter - som godset skulle inddrive - blev han sat fra gården og måtte så ernære sig som daglejer eller husmand.

Når bønderne i løbet af 1700-tallet sank længere ned i armod, så var det naturligvis endnu værre for husmandsfamilierne at klare sig. Selv om nogle havde en lille stump jord, måtte de ernære sig ved arbejde for bønderne og mange klarede sig ved at have et håndværk ved siden af som tækkemænd, skræddere, huggere, vævere og ved smedehåndværk.

I Solrød landsby var forholdene mere tålelige, fordi alle gårde og huse i byen var ejet af Bistrup Gods ved Roskilde, der så igen var ejet af Københavns Magistrat. Der var for langt at gå for at øve hoveriarbejde, så det betalte man sig fra i en særlig årlig afgift. Selv om vi ser i fæsteprotokollerne, at bønder blev sat fra deres gårde på grund af mislighed eller restancer med skatterne og landgilden, ser det ud til at "Magistraten" var rimelig med sine krav til landbefolkningen. Som et tiltag for at forbedre bøndernes motivation, indførte Magistraten allerede i 1768 *arvefæste* således, at en søn eller svigersøn kunne regne med at overtage gården, når bonden ikke kunne mere.

Den berømte landboreform i 1788, der ophævede stavnsbåndet og gav 60.000 gårdmandsfamilier deres frihed til at købe gårdene til selveje, gavnede ikke landets 90.000 husmands- og landarbejderfamilier. Da man så o. år 1800 begyndte at sammenlægge og udskifte jordene, mistede husmændene mange steder hævdivundne uskrevne rettigheder til landsbyens hidtil fælles græsningsarealer.

Som beskrevet i andre sammenhænge gik det ikke så galt i Solrød, idet Magistraten lidt usædvanligt gav husmændene en hel gårds jord til deling, og således fik de 18 husmænd i byen i 1804 hver ca. 7 tdr. land til dyrkning i Solrød Strandmark omkring den nuværende Tværvej.

Fæstere før 1760.

I Bidstrups *fæsteprotokoller* finder vi følgende fæstere i huset før 1760 i rækkefølge baglæns:

* 1743 overtager *Bonde Lüdersen* huset efter *Powell Pedersen*, som "friwillig afstaaer formedlest Alderdom"

* 1709 overtager *Powell Pedersen* huset efter sin fader *Peder Jensen*. Huset betegnes som et "Gade-Huus" og vi får at vide, at Powells fødested er Bistrup Gaards Gods, dvs. at det er vigtigt at få fastslået, at han er bundet til dette gods. I en opgørelse fra Bidstrup Gods fra 1713 ser vi, at huset endnu ikke er blevet forsynet med den lovbefalede skorsten, men at ildstedet betegnes som "gandske udøgtigt". Der har altså været tale om et lermuret ildsted med et røghul i taget - ikke nogen luksuriøs bolig.

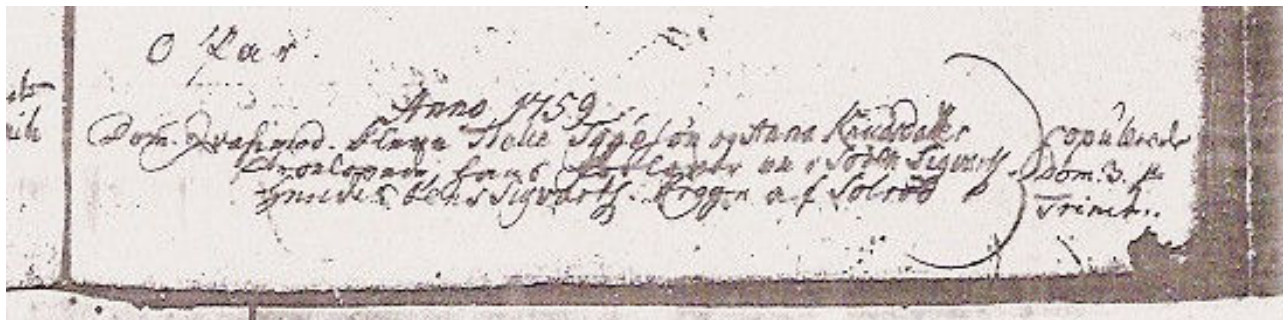
* Vi følger så *Peder Jensen* tilbage i 1600-tallet og finder ham i en *skatteliste* fra 1699, hvor han befinder sig i det underste lag i husmandsstanden, nemlig de "Gade-Husmænd som hverken haver Kiör eller Hester". Vi finder ham også i Bidstrups *Jordebog* i 1688, så vi har altså navn på husets fæstere

tilbage til mindst dette år, hvor alle husmændene måtte op med 1 Rdl. i pengeydelse til godset.

En fri karl bliver ny fæster i 1760

Midt i Solrød landsby ligger så i 1760 et husmandshus på 10 fag. Et fag er på 2 ½ alen dvs. ca. 1,5 m, så hele bygningen, der både rummede beboelse og stald har været ca. 15 m. langt og nok 4-5 m bredt. Der var altså ikke megen plads til en familie med mange børn, aftægtsfolk og stald.

Vi starter med et uddrag af Solrød sogns kirkebog fra 1759:

Dom. Quasimod. [første søndag efter påske] Blewe Helle Tygesøn og Anne Knudsdatter trolowede; hans forlover er Søren Sigwarts: og hendes Jens Siwarts: begge af Solrød.

Copulerede Dom. 3 p. Trinitatis.

De har begge gårdmænd som forlovere, så vi må antage, at de begge har været udefra kommende tjenestefolk ved deres trolovelse, da ingen forældre optræder som vidner.

Vi ser så på Helles Tygesens *fæstekontrakt*, da han og Anne overtager huset året efter i december 1760: Den *frie karl* Helle Tygesen overtager "det Huus i Solrød som *Bonde Lüdersen* er fradød og hvis Enke han giver fri Husydelse hendes Livs Tid...."

Resten af dokumentet er stort set en standardkontrakt som alle husmænd i Bidstrups område får stukket ud til underskrift. Han skal "anstille sig som en retskaffen Husfæster og anstaar alt under Fæstes Fortabelse..."

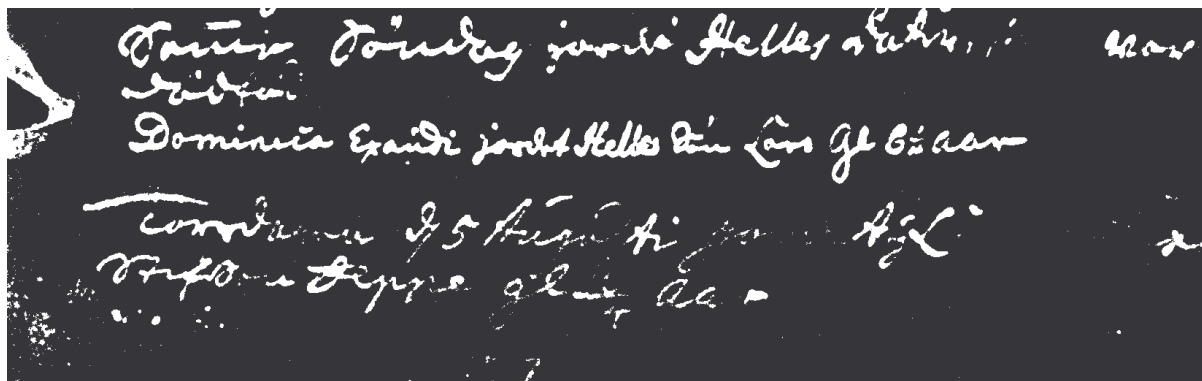
Kontrakten lader ingen tvivl om, at han er husmand under et herskab. Den samme kontrakt får svigersønnen, da han overtager fæstet 34 år senere, og vi vil se nøjere på bestemmelserne senere.

Helle er *fri karl*, dvs. at han *ikke er stavnsbundet*. Han er født i 1734 og det er et gæt, at han er gammel nok til, at han nok har fået soldatertjenesten fra hånden og er blevet fri for stavnsbånd.

Men det unge ægtepar må slås med at have forgængerens enke boende i den ene ende af huset.

Helle betegnes i folketællingen i 1771 (Oeders Efterretninger) som "husmand der arbejder for bønder" og ved folketællingen i 1787 som "husmand og skræder", så han har altså forøget indtægterne som landsbyskrædder.

De får som alle andre folk dengang en god del børn. Vi finder 6 i kirkebogen, heraf 2 dødfødte og en dreng, der dør som 6-årig. Året 1773 var særlig hårdt for familien:

Samme søndag: [5. søndag efter påske] jordet Helles Datter - var dødfødt

Dominca Exaudi : [6. søndag efter påske] jordet Helles Søn Lars Gl 6 ½ Aar

Familien slider sig igennem tilværelsen som husmandsfolk, men har den sorg også at miste en voksen datter Bodild, der dør 25 år gammel i 1787.

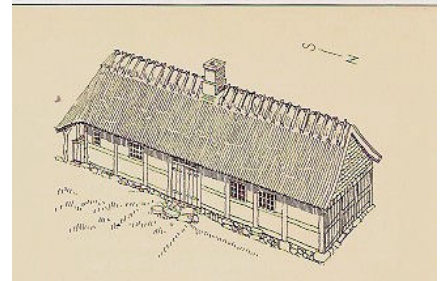
Næste generation i 1794

I 1794 overtager svigersønnen *Hans Pedersen* fæstet på huset og Helle forsvinder ud af historien, idet han ikke findes at være begravet i Solrød sogn. Anne Knudsdatter finder vi boende hos datteren Anne og svigersønnen i huset i 1801.

Hvordan så det hus ud, som Hans Pedersen overtog det efter svigerfaderen i 1794?

Fæstekontrakten siger at det er på "10 fag med tilliggende Hauge og anden Artighed", så det har sikkert lignet dette sjællandske 8-fags husmands- og væverhus, som vi i dag finder på Frilandsmuseet.

Her boede altså en familie med mange børn og med aftægtsfolk i den ene ende samt lidt stald til en ged, et par høns og måske en ko.

For at se hvilke forhold en husmand levede under her 6 år efter de store landboreformer i 1788, ser vi lidt nøjere på Hans Pedersens fæstekontrakt med Bistrup Gods:

Kontraktens standardindhold er helt identisk med de krav, som alle Bidstrups husmænd i hele 1700-tallet havde måttet acceptere. Reformerne for gårdfæsterne kom tydeligt ikke til at gælde husmændene og fæstekontrakten udtrykker klart, at han bare er husmand:

Han skal overholde Kgl. Mayestæts Love og Forordninger og skal være "hørig og lydige mod hans Herskaber under Fæstes Fortabelse".

Han skal endvidere underordne sig landsbyens bønder og "ikke indlade sig i nogen utilladelig Handling mod Bønderne om nogen Ager, Eng eller Tørveskær...".

Han må ikke tage Inderster til huse og han må ikke anlægge ildsted med røg gennem taget uden en muret skorsten - det er vel brandfaren, der tænkes på ?

Han skal vedligeholde både hus og have forsvarligen og plante mindst 5 piletræer.

Endelig skal han yde 2 dages arbejde på egen kost, hvor og når det anvises og han skal betale 3 Rdl. "efter Jordebogen i rette Tiid og uden Restancer".

Familiens forhold blev forbedret betydeligt, da husmændene i 1804 fik hver 7 tdr. land jord til dyrkning i Solrød Strandmark- selv om der blev lang afstand til jorden.

Vi finder hele familien ved folketællingen i 1801:

Hans Pedersen	Husmand	37	Ligeledes	Jordløs husmand
Anne Helles Datter	Hans Hustru	38		med 4 børn
Peder Hansen		8	Dreng	
Niels Hansen		3		
Ole Hansen	Hans Børn	1		
Bodild Knudsdatter		7		
Anne Knudsdatter	Husmands Hustrus Moder	67		Nyder Almisse af Sognet

Vi læser, at husbonden Hans Pedersen her i 1801 er "Jordløs Husmand og Landeværn" og finder hans kone Anne Helledatter og børnene Peder, Niels, Ole og Bodild. Endvidere finder vi fra den forrige generation "Husbondens Kone Moder" Ane Knudsdatter som er enke efter første ægteskab og som "Nyder Almisse af Sognet", hvilket dog ikke betyder at hun er direkte "fattiglem" under *Fattigkommissionen*. Vi ser i kirkebogen, at Hans og Anne har haft en søn, der i 1796 bliver begravet 1 dag gammel og at de får yderligere en søn 1803.

Anne Helledatter dør i 1834 og Hans Pedersen i 1845, efter at de har levet som aftægtsfolk hos næste generation i huset, datteren Bodil og svigersønnen *Hans Hansen*.

3' generation 1816 og en epidemi i 1828

Datteren Bodil bliver i 1816 gift med en 32-årig tjenestekarl *Hans Hansen* og de overtager husmandsstedet, medens Hans Pedersen og Anne bliver boende hos dem som aftægtsfolk.

Hans Hansens skæbne er også en tidstypisk husmandsskæbne:

Han er født som ældste søn på en af de store gårde i Solrød (matr. nr. 13). Men moderen dør tidligt, og faderen gifter sig igen med en yngre pige, som han får nogle børn med. Da han så dør relativt tidligt, gifter stedmoderen sig igen med en yngre karl, og dette ægtepars børn fører gården videre.

Hans, der oprindelig stod til at arve gården, er nu faldet helt ud af arvefølgen og arbejder som tjenestekarl, da han bliver gift med Bodil.

Dette ægtepar får naturligvis en del børn, 7 i alt. Den ældste *Lisbeth Hansdatter* bliver født i 1817 og skal senere blive kone i huset. De får en søn *Hans* i 1822, men han dør i 1828, hvor flere børn i byen dør i en epidemi af den frygtede skarlagensfeber, som man dengang ikke havde midler imod. Kirkebogen fortæller, at der begravnes 2 andre børn i samme uge som Hans.

Navn	Alder	Noter
Hans Hansen	51	gift
Bodil Hansdatter	40	gift
Hans Hansen	8	
Lisbeth Hansdatter	17	gift
Hans Hansen	1	
Hans Pedersen	40	fuldmægtig

Her har vi familien ved folketællingen i 1834. Børnene der endnu bor hjemme er Ane, Peder, Hans og Karen, medens den ældste Lisbeth på 17 år er ude at tjene. Vi ser, at der -som det ofte blev brugt - er kommet en "ny" Hans til i året efter at den første Hans døde i 1828.

Hans Pedersen, der er blevet enkemand samme år, bor som aftægtsmand på husmandsstedet.

4' generation i 1846 og selveje i 1864

Lisbeth Hansdatter gifter sig i 1846 med den 39-årige hugger og hjulmand Ole Nielsen fra Vindinge, og de overtager fæstet på husmandsstedet, medens Bodil Hansdatter og Hans Hansen bliver aftægtsfolk hos dem. Vi læser i en synsforretning foretaget før fæsteovertagelsen, at der er sket nogle ændringer på huset, idet det nu består af 1 beboelselænge på 5 fag 12 1/2 alen lang og 8 1/1 alen bred (ca. 8 x 5,5 m) og en staldlænge af samme størrelse bygget vinkelret på stuelængen. Forholdene i beboelsen for 2 familier har været beskedne: 3 fag med stue, 1 fag med forstue og skorsten samt bageovn og 1 fag køkken. Der skulle også være plads til Ole Nielsens hjulmandsværksted. Der blev dog senere indrettet et par fag i staldlængen til aftægtsbolig.

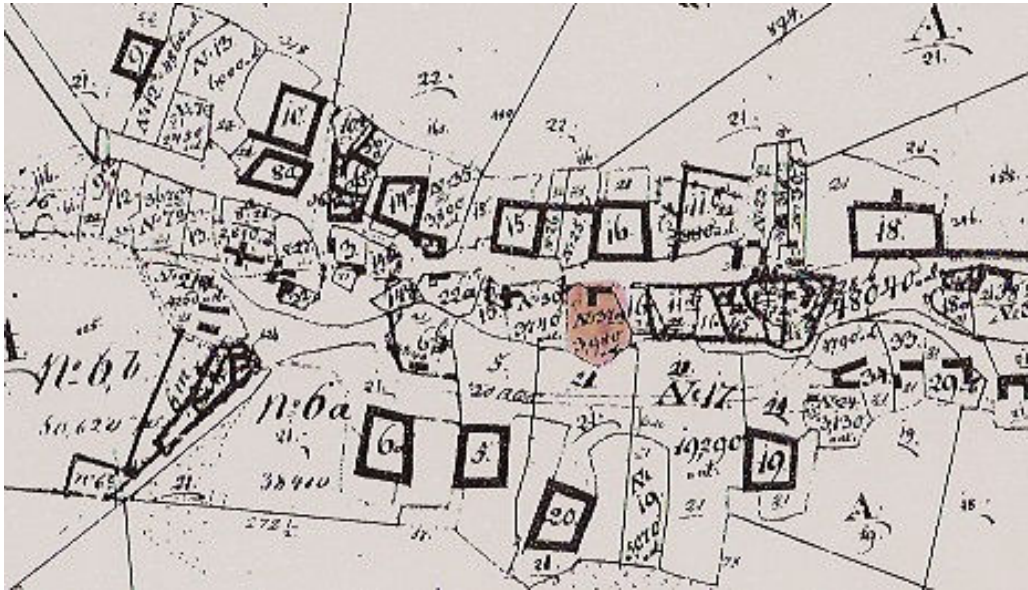
Bygningerne er med ege-undertømmer og fyrre-overtømmer, med lerklinede vægge og halmtag og betegnes som "i beboelig Stand uden Mangler".

Som husfæster under Bidstrup fastslår kontrakten, at den årlige afgift til godset er 6 rigsbankdaler og 4 Mark.

Husmændene var pålagt en del forpligtelser ud over at passe egen bedrift. Vi ser i protokollen for Husmændenes Olderlaug, at husmændene skulle køre brænde til skolen, vedligeholde diget omkring skolelodden, rense Solrød Bæk og meget andet.

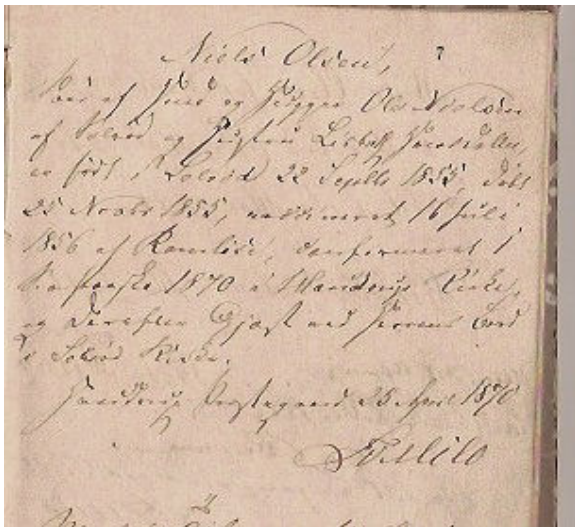
De slap heller ikke for forskellige pengeydelse erlagt i korn som tiende og småredsel til præsten og skolelæreren. Disse ydelser løb op i 11 skæpper og 3 fjerdingsskar i byg og betød et indhug i høstudbyttet og såsæden.

Ægteparret får naturligvis den traditionelle børneflok, 6 ialt og de slipper heller ikke for at begrave nogle af dem som dødfødte og små. De har en dødfødt tvilling i 1846 og et skravl af en dreng, der dør en måned gammel i 1849. Tvillingdatteren *Karen* overlever i 1846, og hun skal blive kone i husmandshjemmet i næste generation.

Matrikelkort over Solrød landsby i 1858. Vi finder husmandsstedet matr. nr. 37 markeret med rødt midt i kortet og ser, at der nu er tale om en vinkelbygning. På et tilsvarende kort fra 1804 er der kun en længe langs med Store Gade. Toften omkring huset ned mod bækken er angivet til 3980 kvadratalen sv. t. ca. 1500 m². Herfra drev familien så de 7 tdr. land i Solrød Strandmark.

Ole Nielsen køber husmandsstedet til selveje af Bidstrup i 1864 - i samme periode som bønderne i byen købte deres gårde til selveje.

Den ældste levende søn *Niels* går i faderens fodspor og bliver efter at have været tjenestedreng et par år udlært som tømrer. At myndighederne havde snor i landboudommen, ses i de skudsmålsbøger, som skulle følge alt tyende og som præsten skulle udstede ved konfirmationen.

"Niels Olsen, Søn af Hmd og Hugger Ole Nielsen og Hustru Lisbeth Hansdatter ..."

Hans dåbsdag og konfirmationsdag er noteret ligesom det registreres, at han som 1-årig er vaccineret mod kopper.

Et notat i skudsmålsbogen udgør hans svendebrev, som han får efter 2 års læretid i Kr. Skensved.

En aftægtskontrakt og femte generation i 1871

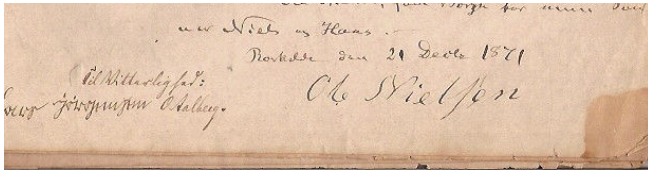
Ole Nielsen og Lisbeth går på aftægt i 1871 og overlader bedriften til den ældste datter *Karen* og svigersønnen *Niels Pedersen*, en karl fra Karlslunde.

Aftægtskontrakten giver et ganske godt billede af de forhold, der herskede i et husmandssted.

Der er nu blevet indrettet en aftægtsbolig på 4 fag i staldlængen, idet de gamle får "4 fag med tilliggende Have paa den søndre Side ned mod Bækken...". Endvidere beskrives hvad de skal have i årligt underhold af svigersønnen:

2 ½ tdr. rug, 1 ½ tdr. byg, 4 lispund flæsk, 2 lispund uld, 10 alen lærred, 3 læs tørv og 1 ½ favn småhugget brænde. Dertil 2 kander mælk om ugen så længe mælk haves, ellers 2 kander godt øl. De skal endvidere have fri "Vadsk og Pleie" og en "hæderlig Begravelse efter Egnens Skik og Brug.."

Selv om der ikke var mange penge i husmandsstedet, bliver der dog 250 Rigsdaler til hver af de øvrige søskende. Niels Pedersen får modregnet 5 års aftægtsydelse i skiftet, men det bliver en skidt forretning, da han må føde de to gamle henholdsvis 22 og 29 år.

At den gamle hugger og hjulmand ikke ligefrem var ven med pen og blæk, ses her i hans underskrift på skødet i 1871. Han testamenterer sit hjulmandsværktøj til sin ældste søn Niels.

Karen Olsdatter og Niels Pedersen sidder nu som 5' te generation i huset. Niels betegnes udelukkende som husmand i folketællingerne. De lever altså af jordstykkerne i Strandmarken og af hans arbejde for bønderne i landsbyen. De får ingen børn, og i 1881 tager de Karens broder Niels' s ældste søn *Niels Olsen* i pleje. Niels Pedersen begynder nu at mageskifte de smalle strimler jord på begge sider af Tværvejen, således at jorderne bliver mere samlet.

I 1891 flytter familien så ud til Strandmarken, hvor jorden ligger og bygger på en parcel ved Tåstrupvej. Der bliver nu indrettet en aftægtsbolig på kun 3 fag til de gamle. Efter at familien har boet i landsbyen siden 1760, fortsætter historien i Strandmarken ...

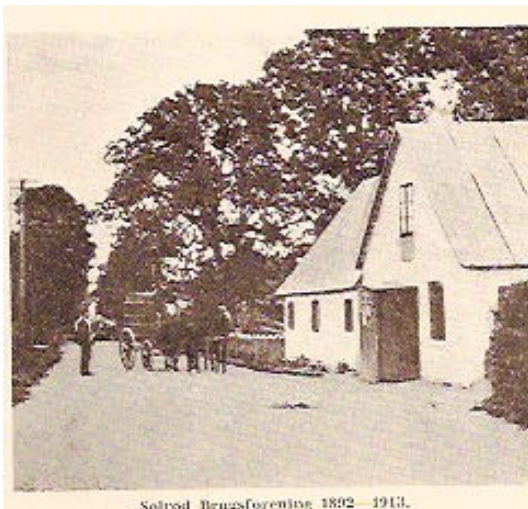
Plejesønnen Niels Olsen skal efter at familien flytter ud i Strandmarken, blive 6' te generation, og han samler jord nok til at blive gårdejer i 1906 på den nybyggede gård "Strandbo".

Hugger Ole Nielsens kone
Lisbeth Hansdatter
(f. 1817 - d. 1900)

Høkerhandel og brugsforening efter 1891

Huset i landsbyen med tilliggende toft sælges i 1891 til husmand Jens Nielsen, der indretter høkerhandel i ejendommen, men allerede året efter sælger han til den nyoprettede *Solrød Brugsforening*. Der bygges lidt til og huset anvendes indtil 1913 som brugsforening, hvorefter det gamle hus, der lå der fra mindst slutningen af 1600-tallet, rives ned og en ny brugsforeningsbygning opføres.

Det eneste billede der er fundet af det gamle hus. Sådan så det ud efter at brugsen var oprettet i 1892.

Den nye brugsforening fra 1913. Sådan så Solrød Brugsforening ud i sine velmagtsdage. Billedet er fra et jubilæumsskrift i 1942.

Vi har fulgt 5 generationer i en husmandsfamilie og har set på deres boligforhold og levevilkår. Husmændene blev stort set glemt ved landboreformerne i 1788 og i årtierne herefter, hvor gårdmandstanden ændrede sig fra undertvungne fæstebønder til en fri og velaflagt gårdmandsstand, medens forholdene for husmændene næsten stod i stampe. Først helt i slutningen af 1800-tallet begyndte de politiske partier at interessere sig for husmændene, og i 1899 kom den første husmandslov, der fremmede udstykning til husmandsjord. Først omkring 1920 betød nye husmandslove om udstykning,

at en nøjsom familie uden at arbejde for andre kunne leve af den jord, der blev udstykket fra herregårde og præstegårde.

Men den familie i 5 generationer, som vi her er beskrevet, har klaret sig også i svære tider. Vi har set, at aftægtsystemet med forældrene boende hos næste generation og her blive forsørget til deres død, kompenserede for manglende sociallovgivning. Folkene i denne slægt klarede det selv og ingen fattiglemmer kom til at ligge sognet og Fattigvæsenet til byrde.

Kildehenvisninger:

Bidstrup Gods jordebog 1688 [Københavns Stadsarkiv]

Skatteliste for kop- og kvægskat 1699 [Rigsarkivet]

Bidstrup Gods fæsteprotokoller 1687-1846 [Københavns Stadsarkiv]

Beskrivelse af Bidstrup Gods tilstand 1713 [Københavns Stadsarkiv]

Kirkebøger Solrød sogn 1752 -->

Oeders Efterretninger 1771 [Rigsarkivet]

Folketællinger Solrød sogn 1771 til 1911

Aftægtskontrakt for Ole Nielsen og Hustru 1871 [privat]

Protokol for Solrød Husmænds Olderlaug (Solrød lokalhistoriske arkiv)

Jubilæumsskrift for Solrød brugsforening 1942

Udskiftningskort Solrød landsby 1804 og matrikelkort 1858

Bent Hartvig Petersen: Husmænd i Solrød Strandmark [Solrød lokalarkivs hjemmeside]

Diverse fotomateriale og dokumenter Solrød lokalhistoriske arkiv